

התיישבות בני חוניו במצרים - הערות פילולוגיות

Author(s): בצלאל בר-כוכבא

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ט (תשב"ט), (סד), חוברת ב, pp. 221-229

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70033905>

Accessed: 29/11/2011 07:43

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

תגובות

התיישבות בני חוניו במצרים – הערות פילולוגיות

מאת בצלאל בר־כוכבא

במאמר מעניין בשם 'על יהודי מצרים בין מקדש חוניו למקדש ירושלים', מיחד דניאל שוורץ דיון לשוני מפורט למשפט מתוך דברי סטראבון, שמביא יוספוס בקדמוניות היהודים יד, 117.¹ שוורץ קובע בדין, וזו תרומה בפני עצמה, שהמשפט מתייחס להתיישבות בני חוניו. כמה מן המהדירים והמתרגמים מאז המאה הי"ח התלבטו בנוסחו ובפירושו של המשפט והציעו לתקן אותו. כדרכם של מהדירים ומתרגמים, הסתפקו בתיקון ולא נימקו את דעתם. שוורץ מנסה להתמודד עם כמה מן התיקונים ומציע תיקון ותרגום חדשים, בליווי הנמקות מפורטות. לקריאה נכונה של המשפט ולשילובו בקטע בכללותו יש חשיבות להגדרת המעמד המינהלי-המשפטי של תחום ההתיישבות של בית חוניו, וגם להכרת הקפו ודרך ניהולו (לרבות בראשית התקופה הרומית). הילכך ראוי לעיין בהצעת התיקון החדשה ובאלה שקדמו לה. הדיון במשפט יכול להדגים, ולו במעט, מקצת מדרכי החשיבה וההתפתחויות בחקר הטקסט, וגם בחקר הלשון היוונית, בדורות האחרונים, שהתוו את נוסח המהדורות של כתבי יוספוס ותרגומם, ובעקבותיהם את הפרשנות והשחזור של תולדות ישראל בימי הבית השני. במשפט, כפי שנמסר ללא שינוי של ממש בכל כתבי היד, נאמר:²

ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ κατοικία τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ἀποδεδειγμένη χωρὶς καὶ τῆς τῶν
'Αλεξανδρέων πόλεως ἀφώρισται μέγα μέρος τῷ ἔθνει τούτῳ.
תרגום: על כל פנים, במצרים נמצא תחום מושב (=קהל, שטח התיישבות)³ של יהודים שהוקצה
[להם] בנפרד [וכך הוא גם עתה], וגם חלק גדול מן הפוליס של אנשי אלכסנדריה תחום בנפרד
לעם הזה [וכך הינו גם עכשיו].⁴

- 1 ציון, סב (תשנ"ז), עמ' 7-11 (להלן: מקדש חוניו).
- 2 ראה את המשפט והאפרט המצורף במהדורה המדעית המדויקת והמפורטת ביותר: B. Niese, *Flavii Iosephi Opera*, (ed. Iosephi Opera, III, Berlin 1892, pp. 260-261 idem, *Flavii Iosephi Opera*, (ed. minor), Berlin 1892, pars 2, III, p. 209. ההבדל היחיד בין כתבי היד כאן הוא העדרה של תווית היידוע τῶν לפני 'Αλεξανδρέων בכתב יד P ('פלטנינוס'). ניוה, כדרכו, הלך אחר כתב יד עתיק זה, שהוא הקדום ביותר (מן המאה ה'), ואותו ראה גם כמהימן ביותר. ואולם, במקרה שלפנינו נראה להעדיף את הנוסח של שלוש המשפחות האחרות של כתבי היד.
- 3 לתרגום המונח κατοικία ראה להלן, הערה 24.
- 4 לתרגום המשפט הראשון, המבוסס על המסקנה ההכרחית שהפריטיקיפיום מופיע כנשוא עצמאי, בנפרד מהפועל ἐστὶν, ראה להלן, והערות 22, 25-26.

[ציון – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה סד (תשנ"ט)]

שוורץ מעלה שתי השגות נגד הנוסח הקיים: (א) המלה $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ במובן זה כתואר הפועל (כלומר: 'בנפרד' ו'כדו' – ב'') באה תמיד לפני הדבר שהיא מתייחסת אליו; (ב) 'השימוש ב- $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ כתואר הפועל נדיר מאוד אצל יוספוס'. הוא מופיע רק פעם אחת, בקדמוניות יז, 308, ואף שם לפני הפועל.⁵ ברם, במיקומו של $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ במשפט, בהוראה שלו המשתמעת מן ההקשר, ובעצם השימוש בו כתואר הפועל, אין כל קושי: (א) תואר הפועל מופיע ביוונית הן לפני הפועל והן לאחריו. כיוצא בזה מקומו ביחס לצורת הבינוני (פרטיקיפיום); (ב) תואר הפועל $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$, על הוראותיו השונות, אינו שונה לעניין זה מתוארי פועל אחרים, ואין כל סיבה שיהיה שונה; (ג) $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ מופיע כתואר הפועל גם בקדמוניות היהודים יז, 190, ושם אחרי הפועל, ואפילו בריחוק רב ממנו (אם כי במעמד תחבירי שונה מעט, כמקשר בין שני מושאים);⁶ (ד) מאחר שיוספוס נטל לדבריו את המשפט מסטראבון (וניסוחו אכן מורה בעליל שלא 'עובד' בידי יוספוס),⁷ עלינו לבדוק את שימושי הלשון של סטראבון, ולא את אלה של יוספוס. חיבורו של סטראבון 'זיכרונות היסטוריים', שממנו שאב יוספוס במקומות אחדים בספרים יג ו-יד של קדמוניות היהודים בדרך של העתקות, קיצורים ופרפרוזות, לא הגיע לידינו. ואולם ב'גיאוגרפיקה', שנשתמרה במלואה, ניתן למצוא לכל הפחות מניין משפטים שבהם מופיע $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ כתואר הפועל שהוראתו 'בנפרד',⁸ מחציתם לאחר הפועל (לרבות צורת הבינוני), וכפי שקורה פעמים רבות בשפה היוונית – כמה מהם בריחוק של מספר מילים ממנו.⁹ לעניין גמישות מיקומה של המלה אעיר עוד, ש- $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ משמש אצל סטראבון בכתיסר מקרים אחרים כמילת יחס הממוקמת לאחר שם עצם, המופיע כמקובל ביחסת השייכות (ואין מדובר בהקשרים פיוטיים).¹⁰ אין אפוא כל הצדקה לתקן את הטקסט בגלל הוראתו, מעמדו הדקדוקי ומיקומו של $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ לעומת הפועל.

הפילולוג הגרמני בן המאה הי"ט, אלפרד פון-גוטשמיד, שתרם רבות גם לחקר תולדות ישראל בפירושו (הבלתי גמור) ל'נגד אפיון', הציע שני תיקונים לטקסט, ורשם אותם בלא הנמקה על גבי

- 5 שוורץ, מקדש חוניו, עמ' 9-8.
- 6 הפועל הוא $\kappa\alpha\theta\iota\sigma\tau\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$, המסיים את המשפט הקודם. למבנה דומה השווה למשל: הרודוטוס ג, 102. 3; ו, 83. 2; תוקידידס ב, 31. 2, 97. 3 (האחרון דומה גם בתוכנו למשפט בקדמוניות היהודים יז, 190); ג, 17. 2; ו, 31. 5. מבנה זה הביא להצעות תיקון של המשפט בקדמוניות היהודים יד, 117; ראה להלן, לקראת סופו של המאמר, והערה 30.
- 7 ראה השימוש בדיבור הישיר וכן $\tau\acute{\omega}\nu \text{ } \text{I}\omega\upsilon\delta\alpha\acute{\iota}\omega\nu$ ('של היהודים'), ובמיוחד $\tau\tilde{\omega} \text{ } \text{e}\theta\nu\epsilon\iota \text{ } \tau\acute{o}\upsilon\tau\omega$ ('לעם הזה'). המינוח ודרך הניסוח של סטראבון ניכרים בשני המשפטים; השווה: סטראבון, גיאוגרפיקה ח, 5. 4 ($\text{'}\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\iota\alpha\varsigma \text{ } \tau\iota\nu\acute{\alpha}\varsigma \text{ } \alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma \text{ } \acute{\alpha}\pi\omicron\delta\epsilon\acute{\iota}\chi\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma \text{ } \kappa\tau\lambda.$); ו, 1. 6 ($\text{'}\text{B}\alpha\varsigma\upsilon\lambda\omega\nu\acute{\iota}\alpha$); ו, 1. 17 ($\text{'}\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\iota\alpha\nu \text{ } \delta' \text{ } \alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma \text{ } \acute{\epsilon}\delta\omicron\sigma\alpha\nu \text{ } \tau\eta\nu$); ו, 1. 17 ($\text{'}\text{A}\lambda\epsilon\acute{\xi}\alpha\nu\delta\rho\acute{\epsilon}\alpha\nu \text{ } \pi\acute{o}\lambda\epsilon\omega\varsigma \text{ } \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota \text{ } \mu\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma \text{ } \tau\acute{o} \text{ } \pi\rho\sigma\alpha\gamma\omicron\rho\epsilon\upsilon\sigma\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\nu \text{ } \text{P}\alpha\kappa\acute{\omega}\tau\iota\nu, \text{ } \eta \text{ } \nu\acute{\upsilon}\nu \text{ } \mu\acute{\epsilon}\nu \text{ } \tau\eta\varsigma \text{ } \acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\kappa\epsilon\acute{\iota}\mu\epsilon\nu\omicron\nu \text{ } \tau\acute{\omega}\nu \text{ } \nu\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\omega\nu \text{ } \kappa\tau\lambda.$). והשווה בסעיף 118 על המוצא האתני של היהודים.
- 8 ראה: ז, 7. ח, 2; א, 1. י, 2. 20; יב, 4. וכן בפרגמנטים של הספר השביעי, המסומנים כ-9. והוסף עליהם את מראי המקום שבהערה העוקבת.
- 9 ראה: ד, 4. 6; ח, 6. 19; יב, 4. 4; טו, 1. 51 (פעמיים). בשלושה מן המקרים $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ גם מרוחקת מן הפועל כדי מספר מילים.
- 10 ראה: א, 1. 21; ב, 1. 34; ז, 3. 11, 7. 2; י, 3. 9; יב, 3. 38; יד, 1. 44; טו, 1. 60, 3. 14, 18; טז, 2. 35, 25.

העותק של כתבי יוספוס שהיה ברשותו. תיקונים אלה צוינו באפרט בלבד בהוצאה 'הקנונית' של ניוה, ושולבו לאחר מכן בטקסט היווני בידי ראלף מרקוס, במהדורתו הדו-לשונית שבסדרת *Loeb Classical Library*.¹¹ מרקוס תרגם את הטקסט על פי התיקונים האלה, וכך הפך הנוסח החדש לנחלת הכלל. מכאן גם נגזרה הפרשנות ההיסטורית שלו.

שוורץ מצא לנכון בדיון לנתח תיקונים אלה לפרטיהם. הוא סבור שפון-גוטשמיד התקשה בשאלת מיקומו של *χωρίς*, ולכן הציע לתקן את הטקסט.¹² ברם קשה להעלות על הדעת שפון-גוטשמיד לא ידע על מיקומו הגמיש של *χωρίς* כתואר הפועל, על כל הוראותיו. הסיבות המסתברות שהביאו אותו להציע את שהציע מורכבות למדי, ועוד אחזור אליהן בסיומו של הדיון. לפי שעה ראוי לעיין בהצעה עצמה. לפי התיקון של פון-גוטשמיד יש לקרוא כדלקמן (האותיות שבהן תוקן הטקסט מודפסות בהגדלה): *ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ κατοικίᾳ τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ἀποδεδειγμένη χώρα, καὶ τῆς* 'במצרים הוקצה שטח אדמה למושבה של היהודים.../וכו'.
 שוורץ מונה שני ליקויים בהצעה: (א) 'פון-גוטשמיד נדרש לתקן שתי מילים, ואין הסבר להפיכתה של *χωρά* ל-*χωρίς*; (ב) פון-גוטשמיד 'מעלים את ההנגדה הברורה שבמשפט זה, השכיחה כל כך ביוונית, שבין *chōra* ובין "עיר". כוונתי לומר שלצד "עיר" (*polis*) אין *chōra* סתם "קרע" או "שטח"... אלא אותו חלק של מדינה שאינו עירוני ונחשב טפל לעיר'.

אפתח בטיעון הראשון: הפיכת *χωρά* ל-*χωρίς* היא שיבוש מזערי בהשוואה לשיבושים אחרים הניכרים בכתביו של יוספוס (לרבות בספר יד של 'קדמוניות היהודים'). לאור מצב מסורת כתבי היד של יוספוס והסיבות המגוונות לשיבושים, הייתי נמנע מלדחות תיקון מן הסוג שהציע פון-גוטשמיד, אילו היה בו הכרח ואילו היה עומד בכל המבחנים הדרושים. אשר לטיעון השני: אין במשפט כפי שהוא מונח לפנינו כל הנגדה. הנגדה מבוטאת ביוונית באמצעות מיליות (פרטיקולות) מסוימות (הרווחות ביותר: *μὲν... δέ*). העדרן במשפט שלפנינו מורה שהמחבר לא התכוון להנגדה כלשהי.

הקושי העיקרי בהצעה של פון-גוטשמיד (לבד מן העובדה – שעוד ניווכח בה – שאין כל צורך לתקן את המשפט) הוא בכך, שפון-גוטשמיד הניח כמובן מאליה שהפרטיקפיום (הבינוני) *ἀποδεδ-* *ειγμένη* והפועל *ἐστὶ* מצטרפים לכלל מבנה פריפרסטי, דהיינו מבנה המקביל לפועל בזמן הפרפקטום (= *ἀποδεδείκνυται* – 'הוקצה, והינו כזה גם עתה'). בעבר נטו לראות בכל צירוף כזה מבנה פריפרסטי. ברם, הודות לשורה של מחקרים פורצי דרך שראשיתם בשנות החמישים – ביניהם מילא תפקיד מרכזי מאמר של חיים רוזן¹³ – מתברר, בין השאר, שאם הנושא הדקדוקי של המשפט אינו מוצג כידוע

R. Marcus, *Josephus with an English Translation*, VII, London–Cambridge Mass. 1943, p. 508: 'In Egypt, for example, territory has been set apart for the Jewish settlement...'

12 שוורץ, מקדש חוני, עמ' 9.

13 H.B. Rosén, 'Die "zweiten" Tempora des Griechischen: Zum Prädikatsausdruck: ראה: beim griechischen Verbum', *Museum Helveticum*, XIV (1957), pp. 133–154; idem, *Eine Laut- und Formenlehre der herodotischen Sprachform*, Heidelberg 1962, pp. 187–189, esp. p. 189; J. Gonda, 'A Remark on Periphrastic Constructions in Greek', *Mnemosyne*, XII (1959), pp. 97–112; W.J. Aerts, *Periphrastica: An Investigation into the Use of εἶναι and ἔχειν as Auxiliaries and Pseudo-Auxiliaries in Greek from Homer to the*

לקורא מתוך הקשר קודם באמצעות תווית היידוע, או שהוא ידוע בדרך אחרת, המילים הנוכחות אינן בגדר צירוף פריפרסטי¹⁴; המשפט הוא 'דו גרעיני', דהיינו משפט שבתשתיתו נמצאים שני 'גרעינים' נשואים – הפועל הנטוי של εἶναι ('להיות'), והבינוני¹⁵. הנושא במשפט שלפנינו אינו ידוע לקורא בשום צורה מתוך הקשר קודם וגם אינו מוצג בתור שכזה¹⁶, ולכן ניתן להסיק שהמשפט הוא 'דו גרעיני': ὅτι ἀποδεδειγμένον ἔστι הינם נשואים נפרדים ('נמצא'; 'הוקצה', והינו כזה גם עתה). במבנה כזה, הצעת התיקון של פון-גוטשמיד יוצרת משפט חסר מובן.¹⁷

המסקנה דלעיל מבוססת בעיקר על הפרוזה היוונית הקלסית. ואולם, התחושה היא שכוחה יפה גם לגבי רוב הסופרים היוונים של התקופה ההלניסטית. אצל סטראבון עצמו מצויה דוגמה אחת בלבד לשימוש בפרטיקיפיום של ἀποδείκνυμι עם הטיה של εἶναι, ובה, כמו במשפט הנדון כאן, מופיעה הצורה הפרפקטית הפסיבית והנושא אינו מיועד (גיאוגרפיקה טז, 4. 6). על פי תוכנו של אותו משפט, המבנה הוא בבירור 'דו גרעיני'. דבר זה יש בו כדי לרמז על נטייה בשימוש הלשון של סטראבון.¹⁸ יחד עם זאת בשלב זה של המחקר, בהעדר נתונים סטטיסטיים מפורטים, הייתי נמנע מלקבוע שלא היו סופרים הלניסטים שיצרו פה ושם מבנים פריפרסטיים בצורה 'חופשית', בדומה למבנים אחרים של היוונית הקלסית, שהחלו 'להתרוקף' באותה תקופה.¹⁹ משום כך שומה עלינו לבחון גם הבטים אחרים של הצעות התיקונים, ולראות אם הם עומדים בפני הביקורת ואם יש בהם הכרח.

Present Day, Amsterdam 1965; C.H. Kahn, *The Verb 'Be' in Ancient Greek*, Dordrecht–Boston 1978, pp. 230–231, 243, et passim

14 בניסוח בדרך השלילה השתדלתי למסור בלשון פשוטה ככל האפשר את המשתמע ממחקריהם של רון וממשיכי, בלא להזדקק לטרמינולוגיה הבלשנית הטכנית שבה הם נוקטים, ומתוך פסיחה על הבטים וניאנסים שאינם מעלים או מורידים לדין הנוכחי. הכלל ביסודו הוא, שבמשפטים פריפרסטיים הן הנושא הדקדוקי והן הפועל המלא מבחינה סמנטית הם נושא לוגי (topic), ואילו אחד מחלקי המשפט האחרים הוא נושא לוגי (comment). תנאים אלה אינם מתקיימים כאשר הנושא הדקדוקי אינו מיועד או ידוע מראש.

15 דוגמאות אופייניות למשפטים פריפרסטיים, שבהם הנושא מיועד קודם לכן, נמצאות במאמרו של רון (לעיל, הערה 13), עמ' 146. למשל: הרודוטוס ט, 16. 2 – ἦν δὲ τὸ δεῖπνον ποιούμενον ἐν τῇ θύρῃ (הסעודה נערכה בתב', או: 'היה זה בתב' שבה נערכה הסעודה'). במשפט הקודם מדובר על ההזמנה של מרדוניוס ואנשיו לסעודה. נדגים את הכלל כפי שנוסח בהערה הקודמת: הנושא הלוגי מכיל את הנושא הדקדוקי (τὸ δεῖπνον) יחד עם הפועל המלא מבחינה סמנטית [...]. (ποιούμενον), ואילו ציון המקום (ἐν θύρῃ) הוא הנושא הלוגי. דוגמאות למשפטים 'דו-גרעיניים', שבהם הנושא אינו מיועד ואינו ידוע מראש, ראה אצל קאהן (לעיל, הערה 13), עמ' 10, 14 (למשל: אליאס ה, 177; הרודוטוס א, 8. 1).

16 לשם כך היה צריך להיכתב: αὕτη ἡ κατοικία τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ἀποδεδειγμένη χωρὶς (=המושבה היא של היהודים מוקצת [להם] בנפרד), או ניסוח דומה, בשילוב כזה או אחר של ציון המקום.

17 'במצרים יש לקטאויקה של היהודים שטח מחולק'.

18 וראוי לציין, שצורת הפרטיקיפיום הפרפקטי הפסיבי של ἀποδείκνυμι מופיעה ב'גיאוגרפיקה' של סטראבון ארבע פעמים נוספות, ורק בשימוש האבסולוטי שלה – 'הוקצב', 'הוקצה', 'הוענק', 'נתמנה' (בצורת היחיד וגם הרבים): ד, 1. 9; ה, 1. 9; י, 2. 5; טז, 4. 18.

19 דוגמאות רבות ל'התרוקפות' השימוש הקלסי במבנה הנדון ניתן למצוא בברית החדשה. חוקרים אחדים הצביעו על ההשפעה הרבה של העברית המשנאית (היה + בינוני) ושל הארמית על צורת

אם נחזור להצעה של פון-גוטשמיד, ונקבל לרגע קט את ההנחה שהמבנה הוא פריפרסטי, יעלה קושי אחר: במשפט כפי שתוקן על ידו מוצבים שני שמות עצם ביחס הדטיווס במספר היחיד בזה אחר זה: ἡ Αἰγύπτῳ κατοικία, אף שהראשון תלוי במילת היחס ἐν והשני בצירוף של ἔστιν ἀπο- δειγμένη. רצף כזה כשלעצמו אינו בלתי אפשרי, אבל הוא בוודאי אינו בגדר 'יוונית טובה'. וסטראבון כתב יוונית טובה.

לאור הקשיים לכאורה שהעלה שוורץ נגד הנוסח הקיים ונגד התיקון של פון-גוטשמיד, הוא מציע קריאה משלו לרישא של המשפט (התיקון מודגש בהגדלה): ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ κατοικία τῶν Ἰουδαίων ἐστὶν ἀποδειγμένη χώρας κατὰ τὴν ἐμῆν (ה' chōra [צ'ל: 'השטח הכפר' – ב'ב'] יוחדה מושבה (katoikia) של היהודים, ואילו מערים של האלכסנדרונים הופרש חלק גדול עבור העם הזה.²⁰ וכך מנמק שוורץ את התיקון המוצע:

כשם שבסיפא מופיעה אלכסנדריה (צ'ל: 'הפוליס של אנשי אלכסנדריה' – ב'ב) בגנטיווס, התלוי ב־apo של הפועל aphoristai, ונאמר שם שהופרש ממנה חלק גדול ליהודים, כך היינו מצפים ש־chōra שברישא תהיה בגנטיבוס, χώρας, התלוי ב־apo של הפועל apodeideigmenē, ויאמר שיוחדה בה מושבה של היהודים.

התיקון המוצע בלתי אפשרי: (א) הוא מניח שהמילים ἐστὶν ἀποδειγμένη הינן צירוף פריפרסטי. גם אילו היינו מקבלים שבהקשר הנתון השתמש סטראבון באופן חריג בצירוף כזה, הרי שמבנה פריפרסטי במשפט שלפנינו – כפי שהוא מתוקן אצל שוורץ – היה מצריך מושא דטיווי, τοῖς Ἰουδαίοις, ולא τῶν Ἰουδαίων, שהוא לוואי גנטייווי ל־κατοικία; (ב) כדי שתהיה זיקה בין χώρα לבין ἀποδειγμένη, היה צריך להיכתב, למשל, ἀποδειγμένη ἐκ τῆς χώρας, דהיינו תוספת של מילת יחס ושל תווית היידוע (הארטיקל). ἀποδειγμένη כשלעצמו אינו גורר את יחס הגנטיווס. בתקופה ההלניסטית (וגם קודם לכן) ἀποδείκνυμι הוא קומפוזיטום שחוק במיוחד, שבו הקידומת (הגוררת את יחס הגנטיווס כאשר היא עומדת בפני עצמה כמילת יחס) איבדה זה מכבר את כוח הגרירה שלה (אם אי פעם היה לה כוח כזה²¹). רק אילו היה לפנינו צירוף חדש, ניתן היה לראות בקידומת ἀπό מילת יחס, ולכן לוותר על מילת יחס נוספת הנצרכת לשם היחסה. כאשר הפועל 'שחוק', יש צורך להוסיף מילת יחס, וזו אינה זהה בהכרח לקידומת. אוסיף ואומר, שההקבלה הדקדוקית שעורך שוורץ

השימוש במבנים פריפרסטיים ועל ריבויים. חיים רוזן קיבל את דעתם באופן חלקי, אבל הצביע על דוגמאות שבהן הכללים שקבע לגבי מבנים פריפרסטיים אצל הרודוטוס וביוונית הקלאסית בכללותה נשמרים גם בברית החדשה. ראה: H.B. Rosén, 'Ἦν διδάσκων, et questions apparentées. Mises au point sur les contacts linguistiques neotestamentaires', *Bulletin de la société de linguistique de Paris*, LXI-LXII (1967), pp. 21 ff.

שוורץ, מקדש חוניו, עמ' 10.

על קידומת (praeverbium), שהיא מטבעה חסרת כוח גרירה ומביאה לשינוי (או גיוון) של הוראת הפועל, עיין בספרו של רוזן (לעיל, הערה 13), עמ' 168–172. במקרה שלפנינו הקידומת מביאה לשינוי בגוון בלבד, ולכן יש מקום לתואר הפועל χωρίς בהוראה של 'בנפרד'. לעומת זאת הפועל ἀφώρισται שבסיפא כבר מכיל בתוכו את דבר ההפרדה.

בין הרישא לסיפא שגויה: 'הפוליס של אנשי אלכסנדריה' מופיעה בסיפא ביחסת השייכות, בעקבות $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha \mu\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$ ('חלק גדול'), והיחסה אינה תלויה כלל בפועל $\acute{\alpha}\varphi\omega\rho\iota\sigma\tau\alpha\iota$.

התרגום דלעיל גם אינו הולם את מיליות הקישור שבלשון המקור: אין סיבה לתרגם 'ואילו', לפי שכאמור אין הנגדה בין שני חלקי המשפט, ו- $\gamma\omicron\upsilon\nu$ שבראשית המשפט אין 'פירושה 'כך' בעלמא, אלא 'בכל מקרה', 'על כל פנים', 'בכל אופן'. במקרה שלפנינו $\gamma\omicron\upsilon\nu$ מכוונת ככל הנראה להביע את ביטחונו המוחלט של המחבר באמינות המידע העוקב ובהתאמתו לתקופתו, הדור הראשון של השלטון הרומי הישיר במצרים, בניגוד למידע בסעיפים הקודמים, הנוגע רק לעבר, לימי הממלכה התלמית.²²

נחזור עתה לנוסח של כתבי היד. במשפט כפי שהוא עומד לפנינו אין כל דופי. את המילים $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\nu$ $\acute{\alpha}\rho\theta\omicron\delta\epsilon\delta\epsilon\iota\gamma\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$ יש להבין, כאמור לעיל, לא כצירוף פריפרסטי אלא בנפרד זו מזו. $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\nu$ ('נמצא') הוא הפועל בחלק הראשון של המשפט. מלבד ציון עצם קיומה של ה- $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alpha$, תפקידו גם להעתיק את התיאור לזירה גיאוגרפית חדשה, ולציין את מיקומו של הנושא, כדרך שהוא משמש תדיר בספרות היוונית.²³ הפרטיקיפיום $\acute{\alpha}\rho\theta\omicron\delta\epsilon\delta\epsilon\iota\gamma\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$ משמש כנשוא נוסף (על המשמעות הפרפקטית שלו) לנושא $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alpha$ (הוקצה, והוא כזה גם עתה וכו'). וכך יש לתרגם את המשפט: 'על כל פנים, במצרים נמצא תחום מושב (דהיינו: תָּבֵל, שטח התיישבות)²⁴ של יהודים שהוקצה [להם]²⁵ בנפרד [נִכְךָ] הוא גם

22 את הפרטיקולה המגבילה $\gamma\omicron\upsilon\nu$ נראה להבין על רקע הבדל הזמנים בין סעיף 117 לבין השניים הקודמים לו, סעיפים 115–116, המדברים בקיומם הנפרד של היישוב היהודי ושל יחידות צבא יהודיות בקירני, ונוקטים לשון עבר. לעומתם סעיף 117, שבו המשפט הנדון והמשכו על יהודי מצרים, נמסר בלשון הווה ופרפקטום (המדגיש את ההתמשכות בהווה), כלומר: בקירני כך היו הדברים בעבר (כפי שמספרים); במצרים, בכל מקרה, הדברים מוכרים ומוכחים מן ההווה. אפשר שסטראבון, שביקר במצרים, מוסר דברים על סמך ידע אישי. ואולי יש סיבה נוספת לשימוש ב- $\gamma\omicron\upsilon\nu$: מאחר שהפתיחה של דברי סטראבון על היהודים (שם, 114) לא נמסרה אצל יוספוס כלשונה, לא ניתן לומר דבר מעבר להצעה דלעיל.

23 הפועל $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\nu$ כשהוא מקשר בין הנושא לבין מונחים גיאוגרפיים וכיוצא באלה, משמש במקרים רבים כדי לציין את מיקומו של נושא הפועל, ולא – או לא רק – את עצם קיומו. עיינו: קאהן (לעיל), הערה 13), עמ' 230, 243, 260. במשפט של סטראבון יוספוס, $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}\nu$ משמש לשני הצרכים גם יחד. השווה למשל: אליאס ו, 153; תוקידידס א, 24. 1; ובלטינית (est) – יוליוס קיסר, מלחמת גליה, א. 12.

24 המלה $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alpha$, המופיעה פעמים רבות ב'גיאוגרפיקה' של סטראבון, מציינת אצלו בדרך כלל מקומות יישוב בעלמא, מסוגים שונים ומגדלים שונים (עיר, כפר, שכונה, גבעה מבוצרת, בתי מגורים בטריטוריה של מקדש, יישוב קטן שאפילו לא מגיע לגודלו של כפר, איזור מגורים בתוך יישוב, ואפילו יישובי מערות ומקומות מסתור של פירטים). לעתים היא מופיעה בהוראה של מושבה צבאית (הרווחת בפפירוסים התלמיים ובמקורות אפיגרפיים מאסיה הקטנה), וכן כדי לציין חבל (איזור) התיישבות (לרבות חבל ארץ נרחב, ואפילו ביתיניה או יוון כולה) וכדומה. להוראה האחרונה ראה למשל: 1. 7; 1. 13; 3. 4. 8. במשפט שלפנינו אפשרית לכאורה ההוראה 'יישוב' בעלמא, שכן לא ידוע לנו על יותר מיישוב מרכזי אחד שהקימו אנשי חוני (לאנטופוליס – קדמוניות היהודים יד, 65, 70, וכך על פי הכתובות; כל זאת בהנחה שהכתובות מדמדש [Demerdash] אין בהן כדי להעיד על יישוב מרכזי נוסף. וכבר הציע אדגר, מי שקרא ושחזר לראשונה את הכתובות, וכן לואי רובר, האפיגרף הצרפתי המהולל, שאולי הם הובאו ממקום אחר). לכתובות מדמדש ראה: W. Horbury & D. Noy, *Jewish Inscriptions of Graeco-Roman Egypt*, Cambridge 1992, nos. 106–114, ושם ביבליוגרפיה מפורטת. באותה מידה גם אפשרי שהכוונה למושבה צבאית:

עתי²⁶, המשפט כשר אפוא למהדרין והוא מנוסח ביוונית טובה. אין מתקנים טקסט שנמצא ללא שינויים בכל כתבי היד, אלא אם כן מוכיחים תחילה שהוא פגום כשלעצמו; אינו מתאים להקשר; בניגוד למה שניתן לצפות מן המחבר, הוא שונה באופן בולט מן המידע המהימן שבידנו על הנרש; אינו מתאים מבחינה לשונית לדיאלקט שבו כתב המחבר או לתקופתו, וכיצא באלה. שאם לא כן, הכל פרוץ ואין כוח לעצור. במקרה דנן לא מתמלא ולו אחד מן התנאים האלה.²⁷

תואר הפועל $\chi\omega\rho\acute{\iota}\varsigma$ ('בנפרד' וכו'), המכוון ליהודי המושבה של בני חוניו, מתקשר יפה עם הכתוב לפניו ולאחריה. הוא מורה, שלבני חוניו הוקצה חבל ארץ משל עצמם, דהיינו לא יחד עם מתיישבים מבני עמים אחרים, ופירושו של דבר, מן הסתם, שהם ניהלו אותו בתוקף סמכות כזו או אחרת. למשפט הנדון קודמים דברים על מה שנראה כריכוז נפרד של היהודים בעיר קיריניאה (סעיף 115), ומודגשת

לכל הפחות מקצת אנשי בית חוניו מילאו תפקידים צבאיים בצבא התלמי (קדמוניות היהודים יג, 63, 285–287, 354; יד, 131; מלחמת היהודים א, 190; נגד אפיפון ב, 49–50). ואולם, ראוי לזכור שהאיזור כולו נקרא בשם 'ארץ חוניו' או 'אדמת חוניו' (בעיקר: קדמוניות היהודים יד, 131; מלחמת היהודים א, 190 [והשווה ז, 421]; J.-B. Frey, *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, II, Roma, 1952, no. 1530). ולפיכך נראה שסטראבון מכון להוראה הנרחבת יותר – 'חבל התיישבות' (ובמקרה דנן יהיה ראוי לתרגם: 'תחום מושב'). אני נוטה לאפשרות האחרונה גם בגלל צירוף של כמה שיקולים ונתונים: (א) לפי כל הסימנים (בעיקר אונומסטיים), היו במצרים יישובים יהודיים נוספים שעסקו בעבודת הצבא (ואוכלסו ביהודים בלבד). יש לזכור שלסטראבון, שביקר במצרים וערך בה סיור מקיף בשנת 24/25 לפני סה"נ, היה גם מקור כתוב (ואולי יותר ממקור אחד), שהכיל מידע רב על יהודי מצרים (ככל הנראה טימגנס איש אלכסנדריה; קטעים אחדים ממנו שרדו בספר יג של 'קדמוניות היהודים'); (ב) ההדגשה של סטראבון, שדבריו על יהודי מצרים ידועים מן המציאות של תקופתו (ראה גם לעיל, הערה 22), מדברת אף היא נגד הפירושה-התרגום 'מושבה צבאית', אם אכן אנשי בית חוניו סייעו את תפקידם הצבאי הקולקטיבי (להבדיל מיחידים) לאחר ביטול המלוכה התלמית והמעבר לשלטון רומי ישיר (דבר שיש בו סבירות, אם כי הוא עדיין בטעון עיון); (ג) ניסוח שני המשפטים יכול להצביע על מבנה סימטרי: מצרים/חבל ארץ – אלכסנדריה/חלק מן העיר; (ד) המלה $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\acute{\iota}\alpha$ מופיעה בהוראה של 'התיישבות' (במובן הרחב), או 'איזור התיישבות', וכדו', במובאה מסטראבון בסעיף העוקב למשפט הנדון (קדמוניות היהודים יד, 118), וכונתה לתחום היישוב היהודי בארץ ישראל: $\epsilon\nu \text{ Αἰγύπτῳ μὲν οὖν ἴσχυσε τὸ ἔθνος [...] διὰ τὸ πλεονέστερον θέσθαι τὴν ἀποικίαν τοῦ ἀπελθόντος ἐκεῖθεν} \epsilon\sigma\sigma\theta\alpha\iota$ על פי בקר; $\epsilon\sigma\sigma\theta\alpha\iota$ שבכתבי היד בלתי אפשרי); (ה) ההוראה 'איזור התיישבות', 'תחום מגורים' (במובן הרחב), 'מרחב מחיה', וכדומה, עולה באופן חד משמעי משלושה מקומות אחרים אצל סטראבון שנוכרו לעיל. דומה שדי בכמה מן הנתונים והשיקולים שהובאו כדי להכריע את הכף. בין כך ובין כך, גם ההוראה 'התיישבות' (במובן הרחב) או 'איזור התיישבות', המתחייבת בסעיף 138, אינה נותנת סיבה לתיקון כלשהו בסעיף 117. כן אין הצדקה לתיקון אם מפרשים שהכוונה למושבה בעלמא, או למושבה צבאית ששמרה על מעמדה בראשית התקופה הרומית.

25 את המלה 'להם' הוספתי לצורך העברית. ביוונית טובה – כזו של סטראבון – אין צורך בדרך כלל ב- $\alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma$ היא משתמעת מתוך Ἰουδαίων .

26 הכתוב בסוגריים המרובעים מבטא את משמעות הפרטיקפיים הפרפקטי.

27 ראוי להביא את תרגומו העברי של אברהם שליט, שאינו רחוק עקרונית מן המוצע לעיל: 'וכן יש במצרים מקום מושב של היהודים, שהוקצה להם במיוחד' (א' שליט, יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ג, ירושלים תשכ"ג, עמ' 127).

העובדה שגם בקיריני, בדומה לנהוג בעבר במצרים, היו פעם יחידות צבאיות של יהודים (τὰ συντάγματα τῶν Ἰουδαίων), שנוהלו 'בצורה שונה' (= 'חריגה' – διαφερόντως) ושמו על 'חוקי האבות' של היהודים (סעיף 116). יתרה מזאת, בסיפא של המובאה הנדונה, המקבילה בתוכנה בברור לרישא, נזכר הריכוז הגדול של היהודים באלכסנדריה, בחלק גדול של העיר, והמחבר אינו מסתפק בפועל ('תוחם', 'נקבעו לו גבולות'), ומוסיף לו את המרכיב ἀπό ('להבדיל מאחרים', 'בנפרד'). מיד לאחר מכן (סעיף 117) אף מדובר על 'האתנרכס' היהודי, והיינו צורה כלשהי של 'ממשל עצמי' יהודי (באלכסנדריה או במצרים כולה).

מה ראו אפוא פון-גוטשמיד, ומהדירים ומתרגמים שלפניו ולאחריו, לתקן את המשפט? אין לדעת אם באמת דימו למצוא קושי או 'חספוס' תחבירי כלשהו בטקסט (בעקבות ההנחה שיש בו צירוף פריפרסטי), או אך הלכו אחר נטיית לבם, לשלב מילים ודפוסים לשון שגורים שנראו להם הולמים יותר. בָּקָר, ובעקבותיו נָבֵר,²⁸ הציעו לגרוס δέ במקום καί, ללא סיוע במסורת כתבי היד. בדרך זו ישתייך תואר הפועל χωρίς למשפט העוקב, ויש להבין אותו בהוראה של 'ובנוסף לכך'.²⁹ בָּקָר, שההדיר קודם לכן (בשנת 1821) את 'ההיסטוריות' של תוקידידס, בנוסף לשורה של מחברים אטיים, נזכר בוודאי בצירוף δέ χωρίς.³⁰ ומצא אותו מתאים ו'רהוט' יותר בהקשר הנתון. פון-גוטשמיד בחר לפנות לנתיב אחר ולתקן את χωρίς ל-χωρά. אני חושד שנסחף אחר האזכורים התכופים של χώρα בפפירוסים תלמיים ובכתובות מאסיה הקטנה שהחלו להיחשף בימיו, אף שטרם התבררה כהלכה המשמעות המינהלית המקובלת של המונח בהקשרים רבים, וניתן היה עדיין לפרשו רק כ'כברת ארץ', 'שטח' בעלמא, וכו'.³¹ בין כך ובין כך, לבטח ראה לנגד עיניו את המלה χώρα, הנוכרת בקשר לאדמת

E. Bekker, *Flavii Iosephi Opera Omnia*, IV, Leipzig 1856, p. 221; S.A. Naber, *Flavii* 28

Iosephi Opera Omnia (post Immanuelem Bekkerum), III, Leipzig 1892, p. 244

29 ויליאם ויסטון, מי ששימש יורשו של ניוטון בקתדרה למתמטיקה בקמברידג', וכמנהג אותם ימים היה גם פילולוג קלסי, גרס ככל הנראה את התיקון שהציע בָּקָר למעלה ממאה שנה אחר כך. בתרגום שפרסם לכל כתבי יוספוס, וראה אור במהדורות רבות, כתב בהתאם: 'Accordingly, the Jews have places assigned them in Egypt, besides what is peculiarly allocated to the nation in Alexandria which is a large part of the city' (W. Whiston, *The Works of Flavius Iosephus*, London 1737, I, p. 371). כפי שניתן לראות בעליל מתרגום משפט זה, תרגומו של ויסטון בכללותו הוא פרפרזה שמטרתה למסור את רוח הכתוב, ולא דווקא את דיוקו. דינדורף במהדורתו הרשלנית השאיר את הנוסח בעינו, אבל הוסיף פסיק לפני המלה χωρίς בהשפעת התרגום הלטיני שציירף למהדורה (תרגום מתקופת הרנסנס שעבר מספר גלגולים): 'Etenim in Aegypto concessum est Judaeis habitare, et magna pars urbis Alexandrinae seorsum huic genti assignata est' (ו'למעשה ניתן היה ליהודים לגור במצרים, וחלק גדול של העיר אלכסנדריה הוקצה בנפרד לעם זה'). ראה: G. Dindorfius, *Flavii Iosephi Opera*, I, Paris 1865, p. 563. ואולם, ראשית היה עליו לתקן את καί ל-δέ; שנית, תרגום הרישא שגוי וחסר, ואינו תואם את ההקשר הכללי של הקטע.

30 ראה הדוגמאות לעיל, הערה 6.

31 פון-גוטשמיד הלך לעולמו לפני הגל הראשון של החיפושים והפרסומים האינטנסיביים של פפירוסים הלניסטיים, שהחל בשנות התשעים של המאה הקודמת. במילון היווני של Liddell-Scott, שעמד מן הסתם לפני פון-גוטשמיד (מהדורה שישית, 1869, ומהדורה שביעית, 1882), אין כל התייחסות

חוניו מעט לאחר מכן באותו ספר של יוספוס (סעיף 131): τὴν Ὀνίου λεγομένην χώραν ('הנקראת [בשם] ארץ חוניו'). לכך יש להוסיף את הנטייה הבולטת של פון-גוטשמיד להשתמש בתיקוני טקסט, לעתים בגלל קשיים מדומים. כך עשה בתיקונים שרשם בכתב ידו על גבי מהדורות מדעיות של סופרים קלסיים (ולא רק של כתבי יוספוס). הדבר ניכר גם במאמריו הרבים, וכן בהרצאותיו על 'נגד אפיון' משנת 1868, שראו אור לאחר מותו, שבהן הרבה לתקן את הטקסט – שהוא אמנם משובש לעתים קרובות – לא אחת שלא לצורך.³²

נטייתו של פון-גוטשמיד לתקן את הטקסט היתה במידה רבה תגובת יתר לשמרנות הקיצונית של חוקרים גרמנים רבים שקדמו לו, וגם של לא מעטים מבני דורו (לרבות ניוה). הם קידשו את נוסח כתב היד שאותו ראו כ'ארכטיפוס', או כקרוב ביותר ל'ארכטיפוס', ודחו על הסף כל הצעת תיקון או נוסח שונה (אלא אם כן הטקסט חסר מובן כלשהו). תגובות יתר כאלה יצרו גם מעין אסכולות-נגד, מן הסוג של קובט (C.G. Cobet), ההולנדי-הצרפתי איש לידן, ששילבו בטקסט 'תיקונים אלימים' (בלשונו של פון-וילמוביץ), על פי מושגיהם – השרירותיים לעתים – בדבר סגנון אָטִי נורמטיבי או 'סגנון אישי'.³³ מאז הגיע חלק הארי של הפילולוגים המודרניים לאיזון המתאים, ולהכרה שמצד אחד אין די בשחזור 'הטקסט הקדום' באמצעות סיווג כתבי היד וכדומה, ומצד שני יש לתקן את הנוסח רק כאשר הוא אינו עומד באחד ממבחני הסבירות שזכרו לעיל. גישה זו אינה עומדת תמיד לנגד עיניהם של חוקרים העוסקים בדיסציפלינות נלוות.

לא אתעכב על השאלות והמסקנות ההיסטוריות המתבקשות מן המשפט הנדון, מן הפסקה בכללותה, ומן המקורות הנוספים הרלוונטיים. על קצתם עמד שוורץ במאמרו. במסגרת הנוכחית די לנו בהעמדת נוסח המשפט ותרגומו על מכונם. ניתן לקוות שהם יסייעו בעתיד בהבהרת מכלול הסוגיות ההיסטוריות החשובות הכרוכות בפרשת התיישבות בני חוניו.³⁴

למובן המינהלי של המונח, המופיע החל במהדורה התשיעית (משנת 1940). ובדומה לכך במילון היווני-הגרמני המקיף ביותר שהיה מקובל בתקופתו: F. Passow, *Handwörterbuch der Griechischen Sprache*, II, 2, Leipzig 1857², pp. 2545–2547. אוסיף שהערך κατοικία במהדורה האחרונה של מילון לידל-סקוט גם הוא עדיין לוקה בחסר, אם כי הוראת הפועל κατοικέω מובאת בצורה מלאה יותר. כך למשל מצוטטת הדוגמה κατοικοῦντων τὴν Ἀσίαν.

32 ראה את הפירוש (החלקי) של פון-גוטשמיד ל'נגד אפיון' אצלי: F. Rühl (ed.), *Kleine Schriften*, von Alfred von Gutschmid, IV, Leipzig 1893, pp. 337–589. דוגמאות לעניין זה ראה במאמרי: 'אריסטו, המלומד היהודי, וה'קלנים' היהודיים', תרביץ, סו (תשנ"ח), עמ' 439–441, הערות 13, 15, 17, 19. דוגמאות נוספות פזורות לרוב באפרט של ניוה לקדמוניות היהודים.

33 הזכרתי דווקא את קובט, משום שתלמידו המובהק היה נבר, מי שההדיר את כתבי יוספוס במקביל למפעלו של ניוה (הוצאת טויבנר, ליפציג 1886–1896). גישתו של קובט ניכרת היטב במהדורה של נבר. מהדורה זו נדחתה, ובדין, מפני המהדורה של ניוה, ולא זכתה להדפסות חדשות (בניגוד לדרכה של הוצאת טויבנר).

34 על השאלות והמסקנות ההיסטוריות אדון בפירוט בספרי 'יוספוס על מדינת החשמונאים', ההולך ונכתב בסיוע הקרן הלאומית למדע.